

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ВТРАТИ ЛІСОРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГІРСЬКИХ ЕКОСИСТЕМ ЛЬВІВЩИНИ

Н. Лопотич, к. с.-г. н.

ORCID ID: 0000-0002-3319-0723

П. Гнатів, д. б. н.

ORCID ID: 0000-0003-2519-3235

М. Онисковець, к. б. н.

ORCID ID: 0000-0002-4566-1000

Н. Панас, к. б. н.

ORCID ID: 0000-0003-3737-6338

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/agronomy2021.01.040>

Лопотич Н., Гнатів П., Онисковець М., Панас Н. Стан і тенденції втрати лісоресурсного потенціалу гірських екосистем Львівщини

Проведено аналіз сучасного стану лісових ресурсів для сталого розвитку гірської частини Львівщини. Проаналізовано роль лісових ресурсів в екобезпечному розвитку соціуму та обґрунтовано нагальну потребу переоцінки соціально-екологічного значення для стабільності гірських ландшафтів і довкілля загалом. Особливості гірського рельєфу й природні умови гірської Львівщини спричинили певні мотивації у людей щодо освоєння складних ландшафтів в історичному процесі заселення нових територій. Доведено, що процеси знищення корінних екосистем, втрати екопотенціалу і трансформація біогеоценотичного покриву значно випередили за темпами й глибиною становлення належного рівня соціальної сфери та розвитку економіки гірських районів. Екопотенціал гірських лісів Львівщини стрімко зменшується через відсутність догляду за лісами, занепад лісової галузі без державної підтримки.

Сколівський район за показниками природно-ресурсного потенціалу має істотно кращі стартові позиції і ресурси порівняно з Турківщиною для самовідновлення природних базових умов сталого розвитку. З урахуванням відносно більшої лісистості гірської частини Львівщини, наявності клаптиків первинного лісу, а також краще розвинутої відпочинкової інфраструктури, Сколівський район є найперспективнішим у плані розвитку туризму. Проте Турківщина за належного приділення уваги розвитку її соціальної інфраструктури, обмеження вирубування та активізації відновлення лісів, а також із урахуванням її прикордонного розташування, має цілком реальні перспективи щодо налагодження рекреаційно-туристичної діяльності.

Акцентовано увагу на переосмисленні значення особливих природних ресурсів Карпат. Запропоновано новий підхід до комплексного освоєння екоресурсів регіону та переосмислення їхньої соціальної ролі в депресивних районах Львівщини.

Ключові слова: природні умови, природні ресурси, сталий розвиток, ресурсний потенціал, екобезпека, ландшафти, туризм, рекреація.

Lopotych N., Hnativ P., Onyskovets M., Panas N. State and tendencies of loss of the natural resources of the mountainous area of Lviv region

The analysis of the current state of forest resources to support sustainable development of the mountainous area of Lviv region is carried out. The role of forest resources in the ecologically safe development of society is analyzed and the urgent need to reassess the socio-ecological significance for the stability of mountain landscapes and the environment in general is substantiated. The peculiarities of the mountain landscape and the natural conditions of the mountainous Lviv region have caused certain motivations of people to develop complex landscapes in the historical process of settling new territories.

It is proved that the processes of destruction of the indigenous ecosystems, loss of eco-potential and transformation of bio-geocentotic cover are significantly ahead of the pace and depth of formation of the appropriate level of social sphere and economic development of mountain areas. The eco-potential of mountain forests in Lviv region is rapidly declining due to the lack of forest care. The forest industry suffers from degradation without the state support.

In terms of natural resource potential, Skole district is in significantly better starting positions and resources compared to Turkev region for self-restoration of natural basic conditions of sustainable development. Given the relatively larger forest cover of the mountainous area of Lviv region, the presence of pieces of primary forest, as well as better developed recreational infrastructure, Skole district is the most promising in terms of tourism development. However, Turkev district, with due attention to the development of its social infrastructure, limiting deforestation and intensification of

reforestation, as well as taking into account its border location, has very real prospects for establishment of the recreational and tourist activities.

Emphasis is placed on rethinking the importance of special natural resources of the Carpathians. A new approach to the integrated development of ecological resources of the region and reconsideration of their social role in depressed areas of Lviv region is proposed.

Key words: natural conditions, natural resources, sustainable development, resource potential, ecological safety, landscapes, tourism, recreation.

Постановка проблеми. Особливості гірського рельєфу й природні умови гірської Львівщини спричинили певні мотивації у людей щодо освоєння складних ландшафтів в історичному процесі заселення нових територій [3]. Практично суцільний корінний лісовий покрив гір спочатку слугував надійним і безпечним притулком для аборигенів та нових поселенців, згодом став невичерпним джерелом деревини (палива, будівельних матеріалів, хіміко-технологічної сировини тощо), недеревної продукції лісів і мисливських ресурсів. Проте з плином часу нищення корінних екосистем, втрати екопотенціалу і трансформація біогеоценотичного покриву значно випередили за темпами й глибиною становлення належного рівня соціальної сфери та розвиток економіки гірських районів.

За сучасними уявленнями [2], сукупність усіх природних можливостей, запасів, джерел, засобів на планеті Земля і поза нею, які може людина використовувати за теперішнього технічного рівня розвитку продуктивних сил для досягнення певної мети, становлять природні умови й ресурси. Природні ресурси, на відміну від природних умов, людство безпосередньо використовує для матеріального виробництва фізичних речей, а також у невиробничій діяльності. До природних умов належать тіла і сили природи, які мають істотне значення для життя людини і діяльності суспільства, проте безпосередньо або побічно не залучені до виробничої чи невиробничої сфери [2; 4; 5].

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – проаналізувати теперішній стан і роль лісових ресурсів в екобезпечному розвитку соціуму та обґрунтувати нагальну потребу переоцінки соціально-екологічного значення екоресурсів для стабільності гірських ландшафтів і довілля загалом.

Виклад основного матеріалу. Усі природні ресурси, з огляду на функції природно-ресурсного потенціалу, поділяють на: сировинні, енергетичні, ґрунтові, інженерно-геологічні, середовищеві (екологічні), культурно-естетичні й наукові [2].

Особливу категорію становлять людські ресурси. До природних умов як складової природно-ресурсного потенціалу належать: а) територіальне розташування територій; б) ландшафти; в) особливості клімату.

Природні ресурси і природні умови взаємопов'язані між собою. У новітню добу людства стало зрозуміло, що природні умови, якщо вони сприятливі, – також цінний ресурс для розвитку господарства тієї чи іншої території. Ті ж ресурси, які не перебувають у поточний момент у господарському використанні (наприклад, частина родючих земель, природні водні об'єкти, лісові території, будь-які вкриті рослинністю неугіддя), продовжують залишатися природними умовами, створюючи середовище (ландшафт). Вони пасивно чинять позитивний вплив на діяльність людей, стан їхнього здоров'я, на функціонування дикої флори і фауни, на потенціал самоочищення і самовідновлення ландшафту тощо.

Для обліку та оцінювання лісових ресурсів конкретної території потрібен регіональний кадастр природних ресурсів (РКПР) [4]. Регіональний кадастр природних ресурсів та об'єктів – це державне зведення інформації про природні ресурси і природні об'єкти, які потрібні для соціально-економічного оцінювання природно-ресурсного потенціалу і забезпечення сталого розвитку соціосистем. Обліку та оцінюванню в РКПР підлягають такі види природних ресурсів: ресурси земель; ресурси надр; поверхневі та підземні води, природні й штучні водні об'єкти; ресурси рослинного і тваринного світу (зокрема лісові, мисливсько-господарські, промислові ресурси внутрішніх водойм, промислові ресурси морів і шельфу; ресурси (природні об'єкти) рекреаційного і соціально-культурного призначення; особливо охоронні природні території (природні заповідники, заказники, національні природні парки і пам'ятки природи) та біологічні об'єкти [1].

З огляду на переосмислення суті та ролі природних ресурсів у житті суспільства, значну увагу тепер приділяють питанням їх метризації. Інститут прикладного системного аналізу НАН України [6] запропонував інтегративний генеральний критерій сталого розвитку, який є сумою

трьох геосоціоструктурних критеріїв – екологічного (природно-ресурсного), а також економічного й соціального. Наприклад, стосовно впливу на біоценотичний покрив певного району можна використовувати показники заготівлі деревини, врожаїв сільськогосподарських культур. Щодо його стану показником є лісистість (чи знеліснення) території або розораність чи залуження, а щодо господарського реагування на тенденції змін – показники насадження лісових культур, заповідання й охорона лісів тощо.

Економічний аналіз наслідків трансформації рослинності й ґрунтів засвідчує, що використовувани дотепер природні ресурси гірської Львівщини практично виснажені [3]. Наприклад, уже від 2005–2010 рр. у Сколівському й Турківському районах обсяги заготівлі деревини від рубань головного користування щороку зменшувалися. Водночас, на жаль, заготівля деревини збільшилася лише від рубань, пов'язаних із веденням господарства – доглядом за лісом, санітарними рубаннями, розчистками вітровалів, буреломів, заготівлею дров тощо. У сільському господарстві лише тваринницький сектор має загалом вищий від середньообласного обсяг виробництва.

За даними таксаційних описів земель лісового фонду [5; 6], 60,5 % чистих смеречників Сколівського району мають вік 40–80 років, тобто є пристигаючими і стиглими деревостанами. У Турківському районі це переважно молоді ліси. Чисті букові ліси Сколівщини переважно перестійні, Турківщини – середньовікові. Водночас ці ліси в обох районах відрізняються великим середнім запасом деревини. Проте найбільший середній запас деревини мають ялицеві ліси, яких, на жаль, у структурі лісового фонду вкрай мало (рис. 1).

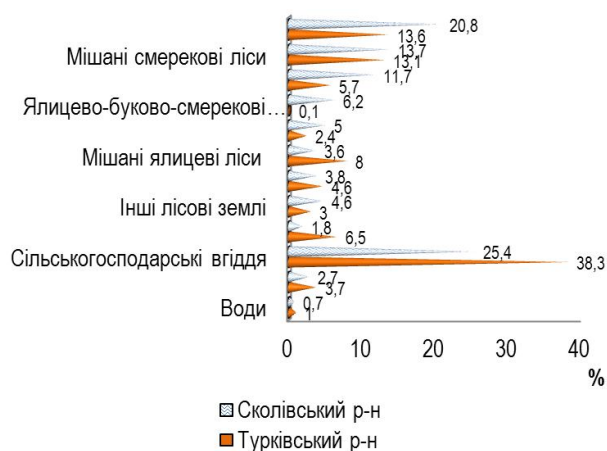

Рис. 1. Співвідношення лісів та інших угідь у гірських районах Львівщини, %.

Порівнюючи Сколівський і Турківський райони, бачимо, що за відсотковим критерієм лісистості рослинний покрив Турківщини значно більше перетворений, ніж Сколівщини. Реальна частка первинних лісів (корінних та умовно корінних) на її території тепер становить 15,1 %, частка повністю змінених за складом деревостану лісів зросла до 48,5 %. У Турківському районі збережено лише 4 % подібних до корінних типів лісів, а змінені деревостани займають 43,1 %. До того ж, частка власне лісів на землях лісового фонду на Сколівщині становить 89,3, на Турківщині – 82,3 %.

Деревина у гірській частині Львівської області була основним відновним природним ресурсом, який із різною активністю експлуатували впродовж трьох століть [3; 4]. За звітністю лісових господарств Львівського обласного управління лісового та мисливського господарства, інтенсивність заготівлі деревини коливається за роками. Так, у Державному підприємстві «Сколівське лісове господарство» упродовж 2008–2012 років заготівля всієї деревини майже подвоїлася (рис. 2). Проте отримання її від рубань головного користування не збільшується, а впродовж 16 років демонструвало тенденцію до зменшення від 98,2 тис. щільних м³ до 24,1 тис. Основна частка приросту виробництва деревини – це рубання, пов'язані з доглядом за лісами. Від доглядових і санітарних рубань, як правило, вихід якісної ділової деревини низький. Проте за 16-річний період масштаби доглядових рубань стрімко зменшилися, і заготівля нетоварної деревини зменшилася у шість разів.

Зближення трендів трьох видів показників заготівлі деревини на рис. 2 свідчить про перехід від активного догляду за лісовими насадженнями для підвищення продуктивності деревостанів до пасивного споглядання за ростом лісів.

У ДП «Славське лісове господарство» (Сколівський район) вихід сортиментної деревини від рубань головного користування стійко зменшувався від 2004 року з 43,7 до 38,2 тис. щільних м³, хоча від доглядових рубань за десять років зріс у середньому втричі. Така тенденція у Сколівському районі свідчить про певне виснаження лісових ресурсів. Отже, бачимо стійку тенденцію від 2000 року до зменшення обсягів заготівлі деревини загалом у районі від головного користування лісом (від 98,2 тис. до 81,4 тис. щільних м³ у 2018 році).

У Турківському районі заготовляють деревину ДП «Турківське» та «Боринське» лісові господарства, її обсяги у 2-3 рази поступаються

господарствам Сколівського району. ДП «Турківське лісове господарство» за десять років утричі збільшило заготівлю деревини від рубань головного користування, зменшивши при цьому обсяги заготівлі деревини від доглядових рубань.

ДП «Боринське лісове господарство» загалом дуже мало нарощує вихід деревини від головного користування, проте істотно зменшує її заготівлю від доглядових рубань. Тому збільшення виробництва деревини цим господарством не спостерігаємо. Це свідчить про тенденцію до виснаження запасів деревини на території району й погіршення стану лісів.

У результаті лісоексплуатації корінні ліси гірської Львівщини були змінені на похідні. Так,

площа первинних лісів у Сколівському районі зменшена із 146060 до 22273 га. Істотно змінене співвідношення площ субформацій. Площа мішаних букових лісів зменшена у 9,2 раза, а буково-дубових та ялицево-смереково-букових у теперішньому лісовому покриві взагалі немає. Майже удвічі зменшилися площі мішаних смерекових і буково-ялицевих лісостанів. Водночас з'явилися чисті смеречняки (20,8%), мішані смерекові деревостани (13,7%), не властиві корінному покриву. Вагому частку на землях лісового фонду тепер посідають інші малопродуктивні вторинні ліси, чагарники та знеліснені території (10,2%). Власне, вкриті лісовою рослинністю угіддя тепер у районі становлять 64,4%.

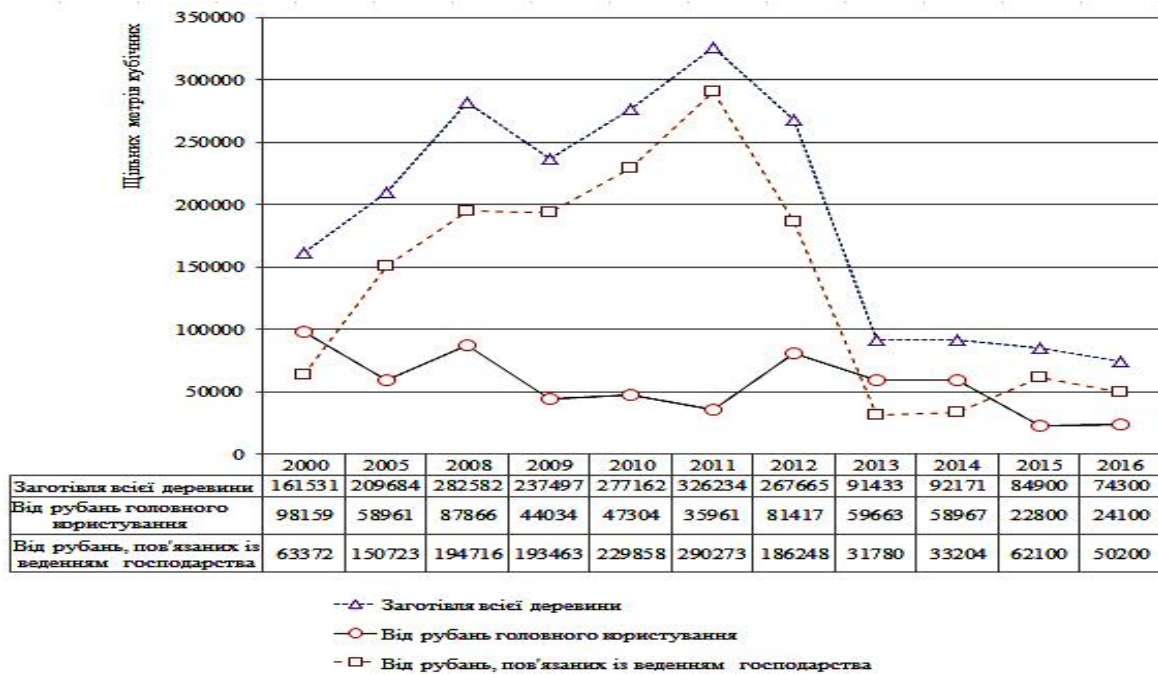

Рис. 2. Динаміка заготівлі деревини у ДП «Сколівське лісове господарство», цільних м³.

На Турківщині зміни корінних лісів ще різочіші. Якщо раніше вони займали понад 118 000 га, то тепер їх залишилося разом із умовно корінними лише 4820 га, або 4,0%. У первинному покриві району панували буково-ялицеві і смереково-ялицево-букові субформації. Тепер їх залишилося разом лише 0,8%, тобто їхні площі зменшені в 10,9 раза. Смереково-букових і ялицево-букових лісів, що займали 8% корінного покриву району, залишилося 1,8%. У вісім разів меншу, ніж у минулому, частку території посідають ялицево-буково-смерекові та смереково-буково-ялицеві субформації (0,4% покриву). Ялицево-смереково-букові у поєднанні з ялицево-буково-смерековими та дубово-буково-ялицеві ліси, що

займали 4,0% земель, тепер відсутні. Зникли також рідкісні у цій місцевості корінні дубово-буково-ялицеві лісостани.

На тлі знеліснення ландшафтів частка фізіологічного випаровування, яке є корисною екофункцією рослинного покриву і значною мірою характеризує продукційну роботу екосистем, зменшується від сектора малої до сектора великої трансформованості покриву на 9,7%. Втрата екопотенціалу за цим показником у басейнових екосистемах становить 16,5–42,7%.

У корінному біогеоценологічному покриві басейнових екосистем автотрофний блок акумулював з атмосфери у процесі фотосинтезу 24,11–24,28 кг·м⁻² вуглецю. Теперішні обсяги його

депонування майже удвічі менші в секторі малої трансформованості покриву, майже у чотири рази менші у секторі середньої та в понад десять разів менші у секторі великої трансформованості [3].

Виділення молекулярного кисню у корінному покриві гірських районів упродовж року становило 2–2,5 кг•м⁻². Сучасний рослинний покрив сектору малої трансформованості (р. Рибник – с. Майдан) продукує молекулярного кисню тільки 77,9 %, сектору середньої – 53,5 % (р. Славська – смт Славське), і сектору великої – лише 37,2 % (р. Яблунька – м. Турка) від екопотенціалу первинного рослинного покриву за цим показником [3].

Висновки. Стан лісових екосистем гірської частини Львівщини докорінно змінений за показниками: фітоценотичної структури лісів (зміна складу панівних порід і вікової структури); за запасом деревини у типових біогеоценозних екосистемах, якими є пристигаючі деревостани панівних нині порід; за рівнем використання екопотенціалу лісових екосистем у бік збільшення пропорції деревини, отриманої від рубань догляду і зменшення її заготівлі від головного користування. Екопотенціал гірських лісів Львівщини стрімко зменшується через відсутність догляду за лісами, занепад лісової галузі без державної підтримки.

Проаналізувавши Сколівський район за показниками природно-ресурсного потенціалу, бачимо, що він має істотно кращі стартові позиції і ресурси порівняно з Турківщиною для самовідновлення природних базових умов сталого розвитку, найперше – це стійкості та стабільності

ландшафтних екосистем і відновлення їхніх екопотенціалів.

Теперішня соціальна сфера й інфраструктура не відповідають сучасним стандартам людського розвитку (як загальнодержавним, так і, тим більше, європейським).

З урахуванням відносно більшої лісистості гірської частини Львівщини, наявності клаптиків первинного лісу, а також краще розвинутої відпочинкової інфраструктури, Сколівський район є найперспективнішим у плані розвитку туризму. Проте Турківщина за належного приділення уваги розвиткові її соціальної інфраструктури, обмеження вирубування та активізації відновлення лісів, а також із урахуванням її прикордонного розташування, має цілком реальні перспективи щодо налагодження рекреаційно-туристичної діяльності.

Бібліографічний список

1. Гавриленко О. П. Екогеографія України: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 646 с.
2. Гнатів П. С., Хірівський П. Р., Зинюк О. Д. Природні ресурси України: навч. посіб. Львів: Камула, 2012. 216 с.
3. Голубець М. А., Гнатів П. С., Козловський М. П. та ін. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону. Львів: Поллі, 2007. 288 с.
4. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ: РВПС України, 1999. 716 с.
5. Заставний Ф. Україна. Природа, населення, економіка. Львів: Априорі, 2011. 504 с.
6. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. New York: UN, 2001. 319 p.

Стаття надійшла 02.03.2021